

UNIVERSUL LITERAR

Supt conducerea D-lui N. IORGA

KOMITAS VARTABET, compositor armean

După tabloul de P. Ferlemezian.

Poesia armenescă în evul mediu¹⁾

I.

de N. IORGA

Tălmicirea, pe cât de fidelă pe atât de delicată, a d-lui Ciobanian, cel mai însemnat poet liric armean de azi, dă un mare număr de extrase din această poezie religioasă și morală a călugărilor armeni, care, începând din veacul al X-lea, se asemănă mult cu literatura bizantină contemporană și care, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, reprezintă într'adevăr o pătrundere a spiritului din Occident. D. Ciobanian, care ne-a înfățișat o versiune a poeziei populare a nației sale, constată totuși că, după mărturisirea formală a unui cronicar din secolul al XI-lea, Chiriac din Gandzac, erau pe vremea aceia niște «legende» care se recitau — și în care se amesteca fără îndoială obișnuita melopee a «petrecerilor» și a «serbătorilor de munți». Astfel sunt isprăvile «Sassanidului» David și ale celor din dinastiile Artavasd și Tigrane — și, în plus, un ecou al epopeii lui Alexandru-cel-Mare.

În acest volum Narses «cel plăcut», șeful Bisericii din Armenia, figurează în prima linie și, măcar că face parte din a doua jumătate a secolului al XII-lea, d. Ciobanian l-a introdus aici, pentru partea lui de fond popular pe care a păstrat-o de-alungul acestei întregi teologii a mănăstirilor. Totuși aceste cimilituri într'o formă plină de imagini nu se deosebesc într-un nimic de cele, cu o înfățișare mai concisă, pe care tot Orientul le cunoaște dintr'o epocă imemorială. La Români, în loc de patru versuri, gâcitoarea n'are decît două. De pildă:

*Curelușă unsă,
Supt pămînt ascunsă,*

¹⁾ Archag Tschobanian, *La Roseate d'Arménie, Trésor populaire arménien, folklore et chevalerie*, II, Paris, 1923.

ceia ce înseamnă, foarte simplu, șarpele. Sau :

*Sus bat tobele,
Jos cad stelele.*

ceea ce e, foarte simplu, sita. La acest catolicos savant există cu toate acestea o muncă de ornamentație a motivului popular. Incolo, cu noile teorii despre folclor, se admite în sfârșit neputința creației colective, rămînînd numai operele individuale pe care poporul le-a cunoscut și le-a păstrat.

Dar cu Constantin din Erzenza, cu Caciatur din Caciaru te afli printre acei barzi ai Orientului francizat care a fost Mica Armenie. În afară de imnurile către Dumnezeu și gravele elogii aduse înțelepciunii omenesti, s'a adoptat în graiul poporului, în toată naivitatea lui, întocmai cum a făcut Froissart cu franțuzeasca vremii sale, glorificarea «primăverii radi-oase»:

Ni s'a vestit o evanghelie.

Iată trandafirul care vine cu soarele premenitor și așfător, cu păsări cu pene multicolore, rîndunelele în prima linie, care cîntă în grădinile cu trandafiri, vecine cu Persia păgînă, musulmană, «ceia ce nu se poate ascunde», cea ce se găsește deopotrivă în floare și n'insuși arborele înfrunzit :

*Cela care nu iubește
N'are frumuseță 'n el.*

Incolo, se poate ajunge la o înțelegere și cu știința, amestecînd în ea amorul care, privit mai de aproape, nu e decît «baza adevăratei științi», fie chiar și supt forma generală a «iubirii față de aproapele», căruia, creștinește, trebuie să ierți totul. Și, în alt domeniu, e ca un ecou al cîntecului «florilor de-odinioară» în plîngerea războinicilor cari nu mai călă

resc și nu-și mai duc, biciuind, năvalnici, bidiviii, «pentru femei frumoase cu fața luminată și cîrlionți bălai», a căror «inimă era voioasă și plină de dulceață, vorba».

Până la nota cu totul personală a plîngerii împotriva prietenilor prefăcuți, nu e nimic care să nu poarte un timbru european occidental; generalitățile asupra destinului soartei omenesti sînt precizate și motivate. Poetul proclamă cu îndrăzneală că el subjugă inimile prin cîntecul ascuns în adîncul inimii sale ca o comoară prețioasă într'un vas mărșav de pămînt, «Cel care-mi fură comoara și curse-mi întinde, chiar împotriva lui Dumnezeu se ridică». El va fi socotit «în lumea aceea ca un nebun adîncit în visurile lui, înțelept pentru unii, zălud pentru alții».

Și numai pentru el, pentru avîntul din sufletul său, acest om care a fost călugăr, dar a rămas om, cere dragoste dela «icoana luminii», dela «adierea primăverii» și voluptatea suferinții din iubire care se roagă ca trupul să fie mai de grabă strivit supt picioarele adoratei. Și totuși vorbește despre Ghagaran, marele Han al Mongolilor, și inspirîndu-se din formele tehnice ale cîntecului persan, plînge moartea regelui acestuia.

În vechea și marea Armenie, în țara «prințului prinților» ca acel Liparid din secolul al XIII-lea, urmașul celui care se luptă împotriva invaziei Selgiucizilor din secolul al XI-lea, un *vartabed*, un cleric, Caciatur, din mănăstirea din Caciaru, miniaturist și poet, păstra vechile tradiții ca să se jăluiască pe ruinele celebrei basilice din Ecimiadzin și ale acelei «case a Orientului» care e țara lui, de moartea celor din urmă apărători ai ei, Satun, prietenul celui Han mongol Abagha pe care naivitatea propagandei occidentale credea c'o să-l poată trage de partea creștinismului,

H. TUMANIAN

Plîngeră Armeniei

*E oarbă calea noastră, e neagră calea noastră
Și pe aceste drumuri, etern întunecați,
Fără lumină mergem,
De veacuri lunși noi mergem etern fără lumină
Prin munții țării noastre,
Prin asprii noștri munți.*

*Și ducem pe 'ntunerec
Comori ce nu-s mai scumpe,
Pe întunerec ducem comori fără de preț,
Tot ce-a putut să facă prin vremea cea trecută
A războiului din suflet chinul,
Prin munții țării noastre,
Prin nașii noștri munți.*

*De câte ori veniți din cel pustiu golăș
Asubra noastră hoarde de barbari înfuriate,
Veniți necurmăte și veșnic au lovit
În nobilul tezaur ce duce caravana
Prin munții țării noastre,
Prin sîngerății munți.*

*Și caravana noastră, speriată, zdrumicată,
Prădată, masacrată de dușmanul avan,
Se lîrzie în zdrențe pe drum, și sînge curge
Din răni fără de număr,
Prin munții țării noastre,
Prin înalțatu munți.*

*Și ochii ni se poartă departe 'n așteptare
Spre stelele ce 'n zare se văd cum licăresc
Și caută în zare să vadă de mai vine
Din nou vre-o dimineață
Prin munții țării noastre,
Prin înverzitu munți.*

Trad. de N. Iorga

Proch, «podoaba călăreților», «brațul nou al noului Sion», Sembat, primit la Curtea Hanului Mangu.

D. Ciobanian citează poeți cari și-au căutat pe țermurile mării o patrie independentă: trei oameni din Erzenga, Ioan, Moise, Grigore, Fric, și însfîșit Ștefan din Sanic.

Ioan din Erzenga a văzut splendoarea pe jumătate latină a regatului din Sis, unde domina Hethum, fiul lui Leon I-ii, cu drepturile dinastice în cari dăinuia amintirea Bagratizilor și aceia a Arzerunilor, dîndu-i prestigiul necesar ca să reprezinte «rassa lui Aram sfărîmată și sfișiată de «liftele străine», «rassa necredincioasă a lui Ismael, născut din sluinica Agar».

Fric, un laic, cu toate poemele-i religioase, care n'a fost niciodată «învățăcel», se plînge și el că vede Tatarul ajuns stăpîn în țara lui și pe «hoși» în locul prinților și se căinează că străbate drumurile mari ca un desrădăcinat, pînă s'a retras în una din acele mănăstiri ospitaliere pe care cuceritorii le cruțau:

*Grăbește-te, aleargă-ne în ajutor,
Și scăpă-ne de suferință*

strigă el, adresîndu-se lui Dumnezeu.

*Mărtur isim credință Sfintei Fecioare Maria, Maica Domnului.
Credem în Sfînta Treime una și*

*[nedespărțită,
Dar sintem căzuți în mina necre
[dăncioșilor.*

Nu suntem trestii și nici măcămii

*Și ne svîrli în foc.
Cel puțin sfărămă-ne odată
Pentru ca inima ta să se liniștească
Dacă adevăr este că totul purcede
[de la tine,
O, Dumnezeule puternic și bun!*

Și acest Ieremia dintre ruinele armenesti are, vorbind de el însuși, accente cu totul moderne:

*In loc de pine
Am vrut ca inima să-mi înflorească.*

În cinstea unui nou Liparid, căzut în luptă împotriva Turcilor în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, un Sarchis, încolo necunoscut, a căutat lauda celui din urmă dintre eroi, «astru luminos al țerei Sisului», «stilpul casei Armeniei».

Dar iată că apar noi nenorociri ca să ațite isvorirea altor cîntece. Toctamiș, Hanul european al Hoardei de aur, Timur cel Șchiop trec, încă delasfîrșitul aceluiași veac, cu noii lor Tătari, Mezii lor, «fii bastarzi ai lui Abraham» Hunii lor, distrugînd totul în trecere, silind pe regi să se lepede de credință, ca Bagrat din Georgia, căsăpînd prinții armeni nesupuși, distrugînd, Erivan, Ursa, Amida, Mardin, Nisibis, pînă în «Țara Rumiilor» și pînă în «Șamul» sirian :

*Se înfioară oasele mele și tremură
Mi s'a 'mpăinjenit vederea și inima
[mi-i moartă,*

*Că am văzut cu ochii mei
Prăpăd-ii năpusit asupra ei.*

Scrie un poet nou, al acestor desnădejdi Grigorie din Klath :

*Nu-i pine la brutar,
La cîrciumă nu-i pic de vin.*

*Colăretu-i fără cal,
Peaestrașii fără arme.*

*Sub copita cailor în goană
Striviau pe copulași.*

*Din festele acelor zugrumași
Iși innălțau altar de rugăciune.*

«În clipa în care puneam în scris jălania aceasta», zice clericul armean, «în piept inima-mi frigea».

În vreme ce în secolul al XVI-lea Persanii și cu Turcii se

certau dela stăpînirea nenorocitei țeri, viitorul patriarh Ioan din Tâlguran a cîntat farmecele tinereței și cu Grigore din Achtamar, un poet pribeag, Zaharia din Gnunic, revine la

vechile cîntece despre trandafir și filomelă.

Ne aflăm în grădinile înflorite ale Iranului.

Din *La France Nouvelle*
trad. de C. Cristobald

Lirica armenească

de ION SAN GIORGIU

E cunoscută la noi din citeva traduceri ale d-lui N. Iorga publicate în revista „Ramur.” și din mica antologie pe care ne-au prezentat-o în ediția de la Cultura Națională, cu traduceri care nu sînt totdeauna reușite, domnii Mircea Gheorghiu și Grigore Avachian.

Ceia ce caracterizează această poezie nu este numai o epocă anumită de înfiorare și un singur moment de sinteză, ci o întregă evoluție a unui gen literar, care începe în manifestările orale ale celor mai vechi timpuri și se încheie cu lirica revoluționară a vremurilor noastre. Dar această poezie, în care întîlnim accentele cele mai blînde, ca și accentele cele mai violente, reprezintă în afară de impresia poetică a unei rase înzestrată cu mari calități artistice și o sinteză de cultură orientală și cultură europeană.

Dacă în ciclul poemelor numite „Saracan”, ciclul care reprezintă poezia armenească din epoca zisă clasică, întîlnim mai mult elemente religioase creștine ca'n poeziile lui Ioan din Erzenga, în poezia medievală a trubadurilor — sau a asugilor, cum se numiau ei în limba lor, vom întîlni nu numai întreaga varietate a motivelor lirice, ca iubirea, vinul, moartea, etc., ci și o formă poetică ce trădează fie influența poeziei persane, cu notațiile ei lirice și cu primitivismul sincer al unui Hafiz și Saadi, fie influența patimei violente pătrunsă de un adînc misticism, a Cîntării Cîntărilor, fie în fine elemente europene aduse de cruciați.

Cîntecele de iubire a lui Ioan din Tâlguran pot sta alături de cele mai calde strofe și de cele mai a plastice imagini din Cîntare Cîntărilor...

Și în care literatură oare se întîlnesc accentele atît de pătimase ca acele din poezia lui Ioan, care strigă parcă din adîncul întregii sale ființe:

Nu mai pot îndura suferința de a te jubi! Voiu muri în curînd, la un hîrleț de aur și vino-le-mi sapă mormîntul.

Să fiu ars pe un rug uriaș pentru ca văpaia inimii mele să se înalte mugînd.

Sînt atît de mulți acei pe cari i-a mistuit focul acesta...

Și care e poetul modern care să fi găsit expresii mai simple și totuși mai expresive pentru a striga patima sa nestăpînită ca extaticele chemări în poezia unuia dintre cei mai străluciti poeți lirici ai Armeniei, Grigore din Achtamar? Iată trei versuri în care isbucnește clo-cotul său sufletesc:

Sînt beat, sînt beat, sînt beat de dragoste!

Sînt beat, sînt beat, sînt beat ziua în plin soare!

Sînt beat, sînt beat noaptea în vise!

Și oare cînd va ceti cineva cu atenție poezia scurtă ca o sentință și rezumîndu se uneori la un strigăt de patimă a lui Nahabed Kuciac, nu va întîlni oare în notațiile sale fugare și expresive și în imaginile strălucitoare aruncate la întîmplare pe precursorul modernilor, cărora li lipsește însă calitatea esențială a poetului armean, sinceritatea?

Dar acești trubaduri așugii cari din cele mai vechi timpuri și-au purtat cîntecul lor întovărășit de

sunetul vioarei din loc, în loc ducînd astfel în mijlocul poporului dorul lor de nemărginit și strigătele iubirei lor mistuitoare au lăsat o poezie în care rătăcirile lor prin țări depărtate se oglindesc în versul totdeauna plin de imagini și musical.

Unii ca, Nahaș Hovnathan, sînt poeți, pictori și călugari, alții ca trubadurul Ghunkianos, călugăr și el, a cărui viață prin rătăcirile și aventurile ei e o pasionantă pagină de poezie, aduce în lirica sa accentele mistice, pe cînd în poesia celui mai reprezentativ dintre acești așugi, Givani, elementul social predomină.

Dar lirica armenească nu se încheie odată cu dispariția acestor trubaduri călugări. Poezia aceasta pătimasă și mistică totodată, poezie cîntată în ritmuri tărăgănite și sumbre și în care exotismul oriental se îmbină atît de ciudat cu misticismul creștin, a fost continuată și a evoluat la poezia revoluționară a zilelor noastre, în care suferințele Armeniei martirizate capătă accentele de o rară și sălbatică frumusețe. Poeți ca, Ioan Tumanian, Avedic Isahakian sau ca Arșag Ciobanian au început să aibă un renume european.

Lirica armenească, în evoluția ei bogată, ca însemnate clipe de înflorire, va trebui să ocupe în literatura universală un loc de frunte, pentru că ea, pornind de la popor, asimilînd influențe orientale și europene și canalizîndu-se în citeva remarcabile talente, se închiagă într'un mănunchiu de o rară originalitate, mănunchiu pe care, dacă studiul lui Briusov a știut să-l semnaleze, antologia lui Ciobanian a știut să-l impuie intelctualității europene de astăzi.

Lumea e asemenea mării¹⁾

Lumea e asemenea mării: acel care trece prin ea nu poate rămînea în loc;

Eu m'am imbarcat pe marea aeeasta

și corabia mea a pornit pe nesimțite;

Acum a sosit în apropierea unui riu, —

mi-i teamă să nu se isbească de vre-o stîncă,

Întreaga-i făptură să i se distrugă,

iar scîndurile să i fie împrăștiate...

Deslănțue, Doamne, un vînt salvator

Și, aruncînd o licărire în aceste întunecimi, —

deschide-mi calea spre locuri sigure...

Ioan din Erzengă

1) Din volumul *Din lirica armeană* apărut la „Cultura Națională”. Ioan din Erzenga e un poet armean din veacul al XIII-lea.

După Tîrg, de S. Khaciadurian.
(La Muzeul istoric din Viena)

SCURT ISTORIC despre arta și literatura armenescă

Limba armenescă

Armenii, deși stabiliți în Asia Minoră, vorbesc o limbă europeană. Vocabularul, morfologia, ordinea proporțiilor și spiritul limbii armenesci dovedesc că ea face parte din marea familie a limbilor indo-europene sau pur europene. Intrebuințarea statornică a termenilor limbii vechi, mijlocii și moderne, întrebuințarea de expresii dialectice, varietatea modurilor și a timpurilor verbelor, ușurința nesfârșită de

a forma cuvinte compuse fac din limba armenescă un graiu cit se poate de bogat, în stare să exprime toate ideile, nuanțele cele mai subtile de gândire, și un instrument de cultură de primul ordin.

Filologii începînd de la Franz Bopp (1816), cu care s'a deschis studiul comparat al limbilor, s'au luptat multă vreme ca să precizeze originile limbii armenesci. Toți știm că limba armeană face parte

din familia limbilor indo europene, însă Hübschmann (1875); a fost cel dintău care a precizat locul armenei printre aceste limbi, considerînd-o ca o limbă specială în familia sus arătată, și nu ca o derivare din altă limbă, persană de pildă, precum se spunea altă dată.

Ca să precizeze bine origina limbii armenesci, filologii urcă până în vremea cînd rassa actuală s'a format prin amestecul vechiului popor indigen din Urartu, — numele vechiu al Armeniei — cu emigranții veniți din Tracia și Macedonia sub numele de *Armeni*, în veacul al VII-lea înainte de Hristos, și cu Frigienii, izgoniți și ei de invazia cimerilor. Și filologii dovedesc cum că *Armenii* au dat tonul limbii armenesci. Probă, asămănările fundamentale dintre limbile armenescă și frigiană.

În urmă, armenescă a simțit influența limbilor vecine, de pildă a limbii persane (veacul intiu după Hristos), a limbilor greacă și siriană (cătore veacurile al IV-lea și al V-lea după Hr.) a Arabiei (în secolele al IV-lea și al X-lea), a latinei (în secolul al XIV-lea), etc., păstrîndu-și fondul și originalitatea.

Astăzi, limba armenescă se compune din două dialecte principale: întăiul se vorbește în Armenia rusească și al doilea de către Armenii din Turcia și coloniile armenesci. Cele două mari masse ale poporului armenesc, împărțite în două de împrejurări politice, își au astfel și dialectele lor deosebite și fiecare pronunția sa specială. Iată de ce și literaturile lor, cam de vre-un secol încoace, se desvoltă separat.

Limba armenescă n'a devenit cu adevărat un instrument de cultură decit datorită alfabetului ei special compus din 37 litere, care pot să transcrie toate consoanele din orice limbă.

Pînă la începutul secolului al V-lea, Armenii, deși posedînd o limbă cultivată — cum dovedesc vechile cîntece populare armenesci — întrebuințau alfabetul grecesc sau sirian.

Pe la începutul veacului al V-lea din era noastră, 404—406, un savant religios armean, *Sfîntul Mesrob*, a creat literile armenesci — literele care se întrebuințează și azi, cu oarecare mici modificări în formă,

Literatura armenoască

Plăzmuirea alfabetului a fost pentru Armenia începutul unui strălucit avânt intelectual. Scrierea i-a îngăduit Armeniei — unde creștinismul era religie de stat din 305 — să aibă mai întâiu una din primele și cele mai bune tălmăciri ale Bibliei, și să creeze în urmă o vastă literatură care începe din veacul al V-lea și ajunge pînă în zilele noastre.

Literatura scrisă — căci înaintea alcătuirii alfabetului Armenia avea o literatură orală, de o inspirație epică, glorificînd zeii și eroii — îmbrățișază așa dar o perioadă de cinsprezece veacuri. Să mai adăugăm, în paranteză, că și din literatură orală au ajuns pînă la noi o samă de bucăți, cunoscute sub numele de „Cințece din Goghtan“.

Ca să-și facă cineva o idee aproximativă de valoarea acestei literaturi ar trebui să studieze secol cu secol, sau pe categorii. Cadrul acestei publicații nu îngăduie nici una, nici alta. E de ajuns să notăm că în decursul acestor veacuri Armenia a produs un foarte mare număr de scriitori, cari au cultivat toate cunoștințele omenești: teologia ca și filosofia, istoria ca și demografia, poezia ca și romanul, gramatica și lexicografia, jurisprudența și medicina, științele exacte și fizica, chimia, geometria, mineralogia, astronomia. Pînă și alchimia, astrologia, magia și toate științele zise oculte își au în literatură armenoască un număr de eminente reprezentanți.

O seamă dintre acești autori, și mai ales teologii, filozofii și istoricii au fost traduși în principalele limbi europene. Unii, ca Sebeos au slujit chiar ca bază sau argument în studiile istoricilor altor popoare procurîndu-le prețioase lămuriri.

Să adăugăm că secolul al cincilea e veacul de aur al literaturii armenesti, atît pentru limba clasică a acestui secol, cît și pentru frumusețea și valoarea operelor scrise sau traduse.

Ca să dăm cîteva nume, să cităm printre istoricii și demografi pe Faust din Btsant, Agatanghel, Corun, Ghazar de Pharb, Eghise (secolul al V-lea), Hovanes Mamigonian, Sebeos (sec. al VII-lea), Chapuh, Bacratuni, Hovhan; Toma Ardzruni (sec. IX), Semhat Conetabilul, Kiracos de Gandzac

Cințec de iubire ¹⁾

*Te-am văzut stînd plină de vrajă,
Lumina asemenea soarelui,
Or asemenea unei rare grădini
Cu flori strălucitoare
De trandafiri și crini...*

*Ochii tăi sînt asemenea mării,
Sprincenete tale ca norii sumbri;
Gura îți strălucește cu buzele fine
Și cu șirurile de mărgăritare ale dinților tăi.*

*Cînd te văd, călugării
Își uită de știință și de cărți,
Trupul li se înfloară,
Și 'n vară se preschimbă iarna pentru ei..*

*Cum aș putea scăpa de vrăjile tale,
Cînd tu clatină munții,
Surpi prin dragoste piscuri și fortărețe,
Și prăvălești stînci și înalte țărături?
Hovannes din Tâlguran, biet nebun,
Tu cinți immuri sinilor ei de aur,
Dar focul, mi-i teamă că îți va arde sufletul
Și viernii cei neadormiți în veci se vor hrăni din tine...*

Ioan din Tâlguran

Din volumul *Din lirica armeană*, apărut la „Cultura Națională. Ioan din Tâlguran, poet armean din veacul al XV-lea.

(sec. XIII) Stebanos Orpelian, etc.

Printre filosofi și teologii armeni: Eznic, David, Mambre (secolul al V-lea), etc.

Printre poezi: Sahac, Mesrob, Hovhannes Mandacuni (sec. V-lea) Komitas (sec. VII), Nerses Senorhafi, Nerses din Lambron (sec. XII), etc. Inșă cel mai mare artist verbal al poeziei clasice a fost Gri gore din Narec (sec. X), care a manifestat un geniu puternic, a produs o operă erudită și rafinată și a creat un stil de o forță și o intensitate de nesămuit.

Trebuie să notăm că mai toate subiectele poezilor au un caracter religios. Toți excelează în acele *saracane* (cințece religioase) în care pun, totdeauna, frumuseți de concepție și de expresie.

Dacă vasta literatură armenoască n'ar avea nimic altceva ca să-și arate valoarea și să atragă atenția lumii intelectuale europene, operele acelor *asug-i* (trubaduri armeni) cari, din secolul al XIV-lea și pînă la sfîrșitul celui de-al XVIII-lea au inundat Armenia și țările

invecinate cu poeziile lor tot așa de frumoase pe cît de originale ar fi de ajuns ca să-i încredințeze Armeniei — un loc dintre cele mai onorabile printre cele mai frumoase literaturi din lume.

Toate subiectele și genurile de poezie sunt tratate: dragostea, vinul, natura, munca la cîmp; glume, cințece mistice, cuplete satirice, umoristice, rugăciuni funebre; cințece de naștere, căsătoria, petrecerile (danțurile); povești versificate, cințece istorice, geografice naționale, etc.

Lirismul domină, și ceea ce exprimă de preferință, și cu mult succes, sunt sentimentele de dragoste și de milă, iubirea de femeie, dragostea de pămîntul natal, iubirea de Dumnezeu, afecțiunea pentru cămin, tristețea în fata cruzimii destinului și a nedreptăților vieții.

Principalii trubaduri armeni au fost: Hovhannes din Frzenga, Fric, Constantin din Erzenga, Cacatur din Kac'aru, Mighirdici Nahas (sec. XIV), Hovhannes de Tâlguran Arachel din Sunde, (sec. XV).

Viziune ¹⁾

*Paradisul s'a deschis; eu am văzut ca într'un vis,
O grădină minunată cu flori mirositoare;
Am ascultat cîntecul nemai auzit al îngerilor
Și acordurile suave ale harfelor cu zece coarda*

*Am admirat arbori ca frunzișuri verzi,
Înnălîndu-se unii cu alții prin ramurile
Încărcate de gutui, pere, struguri și roșii —
Și de toate felurile de fructe rare și parfumate...*

*Apoi apăru o Regină în aureolă de glorie
Purta pe frunte o cunună împodobită de pietre prețioase,
Sfinții cu chipuri încunjurate de raze se apropiară de mine
Și atunci am auzit ispititoare cuvinte.*

*M'au vrăjît cuvintele acestea de iubire
Dragostea mea mă stăpîni încă puternic ca totdeauna.
Ghunkianos își află printre vasele sfinte
Iubita dorită, regina sufletului său.*

Ghunkianos

Din culegerea „Lirica Armeană”. Ghunkianos, născut la Erzerum, a trait an îndelungi la mănăstire.

Grigore din Achtamar, Nahabed Kuciac (sec. XVI), Nahas Hovnatian, Minas din Tocat, Avedic din Eudochiă (sec. XVII), Saiad Nova (XVIII), ect. Givani, mort în 1913, a fost în ordine cronologică ultimul mare așug armean.

Printre acești trubaduri sunt unii cu un renume universal, ca Nahabed Kuciac și Saiad Nova, pe cari Valeriu Brusov în a sa „Poezie armeană” (Moscova, 1916) îi compară cu geniile internaționale.

Să adăugăm că toți acești trubaduri au întrebuintat sau au luat ca bază graiul vulgar, pe cîtă vreme toți ceilalți vechi autori folosiau vechea armeană literară zisă armeană clasică.

Adoptarea tiparului în 1513, adică la vre'o 50 ani după descoperirea lui, dădu o mare impulsie mișcării literare, artistice și științifice, întreținută de scriitorii didactici și de așugi, încât primul ziar armean, *Aztaror (Informatorul)*, apărut în 1794, a trebuit să accentueze mai mult și să pună definitiv Armenia în mișcarea modernă a popoarelor occidentale.

Trebue notat că ultimele veacuri, deși bogate în cîntece de trubaduri, sunt sărace din punct de vedere al literaturii propriu zise. Sunt veacurile în care Armenii dăinuiesc sub jug străin, masacrați, terorizați, persecutați.

Grație unui abate armean, Mechitar de Sebasta, viața intelectuală armeană a început să se însuflețească din nou.

Mechitar înființează, la începutul secolului al XVIII-lea, la Veneția, o congregație care se consacră studiului istoriei, artei și literaturii armene, și răspîndirii lor printre Armeni și străini. Cîtiva din acești călugări excelează chiar ca poeți în literatură, ca de pildă părintele Arsen Bacratuni (1790 — 1860) și părintele Leontiu Alisan (1820—1901).

Renașterea literaturii armenesti începe cam pe la jumătatea secolului al XIX-lea, avînd centre de o parte Constantinopolul, Smirna, Veneția, Viena, și de altă parte Tiflis, Bacu, Erivan Moscova, Ecimiazdin.

În aceeași vreme dospește renașterea întregii vieți intelectuale armenesti și, s'o spunem, a simțimintului și mișcării naționale.

Literatura armeană a avut atunci în Turcia și în Rusia pleiada ei de renovatori.

Cităm, printre poeți, pe Bedros Turian (1851—1872), Meghirdici Beșicțaslian (1828—1868), Rabat Șahaziz (1841—1907), Tovmas Terzian, Ghazaros Aghaian (1840—1912), Meghirdici Așemian, Mikael Nalbandian (1829—1866), etc. Printre romancierii și povestitori pe: Caciadur Abovian (1803 —

1848), Raffi (1835—1888), Pergij Proșian, Minas Ceraz, Dzerentz (1822—1888), d-na Serpuș Dusap. Printre dramaturgii pe: Gabriel Sundukiantz (1825—1912), Srapion Hekimian, Srapion Teghelian, Beșicțaslian, Terzian, etc. Și un satiric genial: Hagop Baronian.

E vremea cînd limba vulgară începe să ia un veșmînt literar și puțin cîte puțin să-și impună folosirea în literatură.

Astăzi, poporul armean posedă mai mult de 100 cotidiene și periodice, iar literatura armeană contemporană e foarte demn reprezentată printr'o pleadă de remarcabili scriitori (poeti, romancierii, povestitori, publicisti, filozofi, istorici, filologi, etc.) dintre cari mulți au fost traduși în diferite limbi europene.

Printre maestrii literaturii contemporane c'tăm pe poeții: Daniel Varujan (1884—1915), Atom Iargian, Siamanto (1878—1915), Hovhannes Tumanian (1869 — 1923), Avedik Isahak'an (1875), Misak Medzarentz (1886—1908), Vahan Terian (1885—1920), d-na Zabela Assadur, Hovhannes Hovhannisian (1864), Alexandru Zaturian (1865—1917), Derenik Demirgijian (1876), Hagop Hagopian (1869), Arșag Ciobanian (1872), Valian Tekeldan, Vahan Malez'an, Ardaces Harutiunian (1873—1915), Ruben Vorberian (1874), Diran Teirakian (1875—1923), Eghisear Durian (1860).

Romancierii și povestitorii: urgor Zohrab (1860—1915), Șirvanzade, Avelis Aharonian, Rupen Zardarian (1874—1915), Arpiar Arpiarian (1850—1908), Levon Pașalian, d-na Zabela Eassayan (1873), Vertanes Papazian, Meloc Gurdjian (1859—1915), Ervant Sirmakechaulian, Hagop Ochagan, Mikael Gurdjian, Souren Pardev'an (1876—1921), Muratzen, Nartos, Telgadzintzine (1860—1915), Ervant Odian etc.

Dramaturgii: Șirvanzade, Levon Șant, Demirgijian, etc.

Trebue să adăogăm că un mare număr dintre acești autori contemporani au fost masacrați în 1915, cînd cu deportarea Armenilor din Turcia.

Arhitectura armeană

Efortul artistic pe care l-a desfășurat poporul armean de-a lungul veacurilor e considerabil, însă con-

tributia Armeniei la dezvoltarea artei a rămas multă vreme necunoscută, aproape disprețuită.

Această nedreptate a fost reparată prin cercetările și studiile lui Marr, Schlumberger, Choisy, Strzygowski, Diehl, Morgan, Macler etc.

Strzygowski, în magistrala-i operă *Die Baukunst der Armenier und Europa*, 1918, Viena), publicată după o lungă călătorie prin Armenia transcaucaziană, declară nu numai că Armenii au produs o artă originală, dar că această artă a exercersat și o mare influență asupra artei bizantine, în epoca formării acesteia. Eminentul profesor merge mai departe chiar și constată influența artei armenesti în unele părți ale capodoperelor Sfânta Sofia (Constantinopol) și Sfântul Petru (Roma), de asemenea și în unele vechi biserici din Europa, ca aceea dela Aachen, Germigny-des-Près, Sfântul Satir din Milano, etc.

Jacques de Morgan (Histoire du peuple arménien; Paris) și *Charles Diehl (L'Architecture Arménienne)*, în revista de studii armenesti, tomul I, fascicula II), fără să dea o importanță așa de mare elementului de creație în arta Armeniei, recunosc locul strălucit și deosebit pe care-l ocupă în mișcarea estetică din evul mediu. „Această artă armenescă, spune Charles Diehl, „a exercitat o puternică acțiune în toată lumea din Răsărit și a exercitat și o mare influență asupra în Apus“.

„Stilul bisericilor rusești din Pokrova, Chiev, Vladimir, cel al bisericilor din România și mai ales din Serbia, scria A. Choisy în 1899 (*Histoire de l'architecture*, vol. I), este mai mult armenesc decât bizantin“.

După Strzygowski, arhitectura armenescă a inventat unele forme de arhitectură.

Pictura armenescă

Pictura se manifestă la Armenii prin fresce și pictură murală, gravuri colorate și miniaturi, în mare parte distruse de invaziile cotropitoare. Dar câteva dintre cele mai prețioase manuscrise armenesti împodobite cu gravuri, au fost salvate și se află în clipa de față prin diferite biblioteci armenesti, în Armenia, în Ierusalim, în Veneția, în Constantinopol, etc. Cel mai vechiu dintre aceste manuscrise este Evan-

gheia Reginei Mlke, scrisă în 912.

Manuscrisele armenesti conservă numele unui mare număr din acei artiști cari, cu talent profund și artă scrupuloasă, au frustrat aceste manuscrise. Au ajuns de asemenea până la noi și numele câtorva pictori vechi; ca acei al lui Nagas Hovnatan și al lui Nagas Megherdici, amândoi și poeți în același timp.

Iată cum caracterizează pictura armenescă un filolog francez bine cunoscut în a sa „France et Arménie“ (Paris, 1917).

În artele plastice, vechii Armenii au excelat în ornamentație și decorație. Flora stilizată joacă în acestea un rol preponderant, tot așa ca și peștii și pasărilor. Ornamentele geometrice sunt obicnuit folosite și întrebuintarea friselor în *haekkar-e* (stele în piatră) îngăduie compunerea lor cu cele mai fine ciseluri de artă gotică. Dintrivă, vechii Armenii au rămas primitivi și rudimentari în reprezentarea chipului omenesc, și, dacă se întâlnesc câteva obiecte de artă demne de remarcat, ca de pildă capul Anahit-ei (zeița vechii Armenii) acestea trebuie atribuite artiștilor străini, mai ales Grecii, invitați de către regii Armeniei să vină să lucreze în ținuturile lor.

În ultimul timp, Armenii au avut un mare pictor de *marine*, Hovhannes Aivazowski și mulți pictori de talent ca: Edgar Șahin, Zaharia Zaharian, Vardan Makhokian, Arsen Șabanian, Horsep Pustman, Panos Terlemezian, Eghise Tateosian, Sarkis, Khaciadurian, Mardiris Sarian etc., toți renumiți, în cercurile artistice străine.

Câteva muzee mari posedă multe tablouri de ale lui Aivazowski. Muzeul din Luxemburg și altele din Franța posedă tablouri de Makokian, Șahin Zacarean, etc.

Muzica armenescă

Muzica armenescă e tot așa de veche ca și poporul armean.

N'avem noțiuni precise asupra timpurilor păgine. Cu toate acestea învățăm din istoricii veacului al cincilea, că, deși creștină, Armenia își urma încă vechile moravuri, mai ales în ceea ce privește cîntecul popular și muzica.

În istoricii susmenționați și mai ales în Faust de Bizanț, găsim o sumedenie de nume cu privire la cîntecul, instrumente de coarde și

de suflat, cîntăreți și muzicanți. Autorul se plînge el-insuși, că în pînă creștinism, poporul armean s'a ăsat prins de moravurile păginești, celebrînd nunțile, sărbătorile, petrecerile, înmormîntările chiar, cu vechi cîntece și instrumente.

În urmă, muzica armenescă s'a dezvoltat bine. Trei genuri de muzică au fost și sunt cultivate de Armenii: *muzica religioasă sau liturgică*, folosită în biserici, *muzica populară* pentru cîntecul și danșurile populare, și *muzica modernă* pentru compoziția operelor muzicale contemporane.

Un maestru francez bine cunoscut, Louis Laloy, în „*Mercur Musical*“ din Paris (15 Dec. 1906), caracterizează astfel muzica populară armenescă: „Această artă nu e în realitate nici europeană nici orientală, are însă un caracter unic în lume de dulceață grațioasă, de emoție pătrunzătoare și de dragoste nobilă. Melodii cu inflexiuni delicate și totuși precise, ritmuri mlădioase și însufletite, o muzică într'adevăr care vine din adîncul inimii și curge ca o apă rece, limpede și luminoasă. Și e soare în aceste cîntece, dar nu un soare dogoritor ca în desert, ci unul cu o lumină aurită, cerească, a cărui dogoare e o mîngiere pentru albaștra virfurilor, verdele pădurilor și pentru scîlpirile piramelor șosotoare. Poate că n'au greșit de loc cei cari au rînduit în Armenia, la picioarele muntelui Ararat, raiul pămîntesc.“

Căci țara aceasta, a cărei istorie a fost așa de nenorocită, este într'adevăr un pămînt ales, în care firea fecundă și ocrotitoare împarte din bieșug omului binefacerile ei.

O lungă idilă, pașnică, plăcută și surprinzătoare, aceasta trebuie să fi fost, și-a fost într'adevăr, viața de țară armenescă, în ciuda tuturor bieșuirilor ce au cutreierat-o.

Sufletul oamenilor a rămas demn de acest pămînt fericit; și-a păstrat în adîncul inimii curătenia lui nativă, credința în bunătatea lucrurilor și dragostea lui de lumină și viață. Și această prețioasă comoară de ingenuitate n'ea fost transmisă neafinsă în aceste cîntece cu linii frumoase, flori strălucitoare și parfumate.

Cîntecul de iubire, sunt meancolice și pasionate ca în toate țările din lume, însă cu o nuanță deosebită de dură emoție în fața frumuseții. Cîntecul de muncă sunt

strigăte de chemare cu bogate modulații, făcute parcă să străbată de la un munte pină la a tui și să îndemne la muncă boul iubit, fratele, prietenul, aproape confidentul plugarului armean. Apoi, cîntecele de jale, din care se înalță liber toată tristețea părăsirii sau a despărțirii, în cari, nu se amestecă nici reproșul, nici revolta."

De vre-o sută de ani încoace, Armenii au dat un număr considerabil de muzicanți. Unii, ca: Macar Ekmalian, Cristofor Caramurza, Komitas Vardapet, Grigor Suni, Romanos Melikian, Nicoghos Dieranian, au studiat muzica populară și religioasă armenescă, le-au cules comorile, le-au armonizat și au produs opere cu motive populare.

Alții au excelat în muzica modernă.

Tigran Ciuhagjian a compus primele opere în Turcia. Spandarian e un compozitor de talent bine cunoscut în Rusia. Mai există de asemenea un mare număr de violoniști, pianisti, cîntăreți armeni etc., cu o reputație în cercurile muzicale străine.

Teatrul armenesc

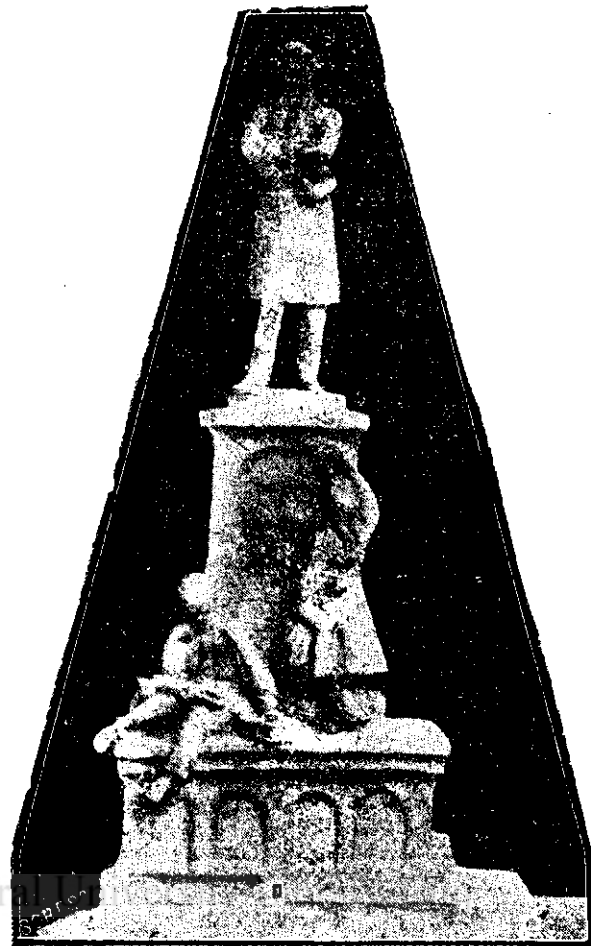
Mai ales sub domnia celor trei monarhi armeni din dinastia Artasisian, Artasēs I-ii (190—161 în de Hr.), Tigrane II sau cel mare (140—55 în de Hr.) și Artavas (56—35 în de Hr.). Armenia a cunoscut toate binefacerile unei civilizații înaintate.

Aflăm din istorici că acești trei regi au introdus în Armenia cultura elină, invitînd în țara lor savanți și artiști greci și încredințîndu-le înfrumusețarea Armeniei.

După isvoare grecești, Artasat, capitala lui Artasēs a fost zidită după planurile lui Hanibal, care bătut de Romani, se refugiase în preajma regelui armean. Strabon zice despre orașul Artasat că era „frumos”, Plutarh îl numia „mare” și foarte „frumos”.

Tigranakert, zidită de Tigrane cel Mare, era și mai frumoasă. După Th. Reinach (*Mitridate Eupator*, pag. 345—346), capitala lui Tigran era reconstituirea vechilor orașe gigantice asiriene babiloniene. Avea ziduri de cîte 50 de brațe înălțime și așa de groase că se puteau instala pe ele grajduri nesfîrșite. Avea palate și grădini mărețe în împrejurimi.

După cum spune Plutarh o mulțime de regi dețronați slăbeau în

Statua poetului Kh. Abovian, (în Erivan).
de Marukian

palatul lui Tigran. Iar, după cum spune Dio Cassius, Tigran se considera ca un Dumnezeu.

Tigranakert își avea de asemenea și teatrul său. Tigran adusese un mare număr de actori greci cari jucau tragedii grecești.

Dar mai ales sub regele Artavast, fiul acestuia, se accentuă activitatea scenei în Armenia. Regele acesta nu era numai un protector al artiștilor și al literaturii, dar compunea el însuși tragedii. Plutarh povestește că regele Partilor și Orde era oaspele regelui armean. În timp ce armatele sale își disputau victoria cu cele ale Romei aproape de care (53 în de Hr.).

Vestea victoriei și capul lui Crasus, generalul roman învins i-au fost aduse pe cînd asista cu regele la o reprezentare teatrală în capitala armenescă.

Se juca o piesă de Euripiede. Plutarh, „Paralelele” sale, vol. IV face elogiul regelui armean care compunea tragedii chiar și în captivitate, în Egipt înainte de a fi decapitat de Antoniu, amantul

Cleopătrei (31 în de Hr.), Plutarh povestește că în vremea sa tragediile lui Artavast, zis Elenofilul, existau încă. Azi, nici o urmă.

Armenia, după ce s'a convertit la creștinism a început să desprețuiască teatrul și tot ceea ce exista ca moravuri și tradiții păgine. Dar, cu toate eforturile autorităților, nu s'au putut smulge aceste lucruri și din viața poporului. Sub dinastia Arsakunlik (de la întiiul pină la al cincilea secol după Hr.) în America au continuat să dăinuiește vechile tradiții, — cîntecele, obiceiurile, etc. Faust din Bizanț (sec. V) descrie toate acestea în cronicile sale. Un șef suprem al Bisericii armenesti Hovhan Mandacuni (sec. V) combate viu în predicile sale aceste moravuri și îndeamnă pe credincioși să le desprețuiască și să scribească de teatru, — „lucru diavolesc”.

Și sub dinastia Bagratizilor Armenia trebuie să fi avut teatre. Inșă amănunte în privința aceasta lipsesc. Intîlnim cu toate acestea în autorii acelei vremi oarecare

Trubadurul¹⁾

*Trubadurul e o pasăre fără de aripi,
Astăzi aici, iar mine cine știe unde;
Trubadurul e o virtutească care nu încetează,
Astăzi aici, iar mine cine știe unde.*

*Une ori e mistuit de foame și de sete,
Iar alte ori îmbogățit de soartă,
El rătăcește, rătăcește fără încelare,
Astăzi aici, iar mine cine știe unde*

*E un fel de licuriciu,
E crainicul care împrăstie noutatea,
Un nor mic gonit de vânturi,
Astăzi aici, iar mine cine știe unde.*

*El pribegeste purtat de vane nădejdi,
Străbate orașe și sate,
Și adesea cade ca trăsnetul
Astăzi aici, iar mine cine știe unde*

*Givani nu se oprește nicăiri,
Neconștient e 'n sbor ca o albină.
Până la moarte așa va trăi,
Astăzi aici, iar mine cine știe unde.*

Givani

Din culegerea „Lirica Armeană”. Givani a trăit dela 1846—1909. E cel mai mare poet modern.

aluzii vagi ca de pildă Gregor din Narec (sec. X) care deplînge poporul văzîndu-l că se lasă prins de desfătări teatralicești, de cîntărețe, etc.

Ne lipsesc de asemenea notițe asupra teatrului armenesc, sub dinastia Rupenizilor, în Cilicia.

Teatru armenesc renaște de-abia pe la jumătatea veacului al XIX-lea aproape are drept centre Constantinopolul și Tiflis Teatrul armenesc a dat un talent internațional, pe Pîros Adamian, renumit interpret al lui Shakespeare, în timp ce un artist armean, Martiros Menakian,

a fundat tetrul turcesc pe care l-a condus vreme de patruzeci de ani.

În acest moment, pe scena armenescă, în Armenia și în colonii, înătate, ca d-nii: L. Eghiazarian, d-na Siranus, Hovhanes Abelian, Hovhanes Zarizian, Vahram Papazian, Arșavîr Șahikatuni, d-na Eliza Kovan, etc.

Sunt și muzicanți cari muncesc spre a răspîndi studiul muzical prin comunitățile armene din străinătate ca d-nii: L. Eghiazarian, Mehvobian, elevii lui Komitas Vartabet, etc

Danțul armenesc

Danțul a fost foarte cultivat la Armeni. Vechilor danțuri religioase, funebre și războinice le-au urmat dansurile moderne în 2, 3, 4 și 6 timpuri.

Louis Laloy, cunoscutul muzician, care a studiat danțul armenesc, îl caracterizează după cum urmează, în „Mercure Musical” din 15 Decembre 1906:

„Danțurile, când grave și religioase, cînd duioase ca un cîntec de dragoste sau ușoare pline de veselie nevinovată sînt totdeauna adînc expresive, adevărată muzică de corpuri armonioase și libere. Vezi legănatul prelung, preludiul horei imense care adună la un loc pe tineri și

bătrîni, un întreg popor cu zîmbitoarea fantezie tinerească, salturile-i ușoare, învîrtiturile, brațele mlădioase care se înalță și se îndoaie ca niște ramuri alinate de vînt... Admirabilă țară, în care danțul este pentru toți un graiu firesc, căruia fiecare i se poate da, în inspirația unei seri frumoase, și să facă din întreaga-i ființă o imagine însuflețită a veseliei, sau a regretului, sau a dorinței!

Armenii în arta străină

În afară de arta națională, desfășurată pe pămîntul patriei, spune Arșag Ciobanian („La Roseaie d'Arménie”, vol. II, Paris 1923) talentul

armenesc s'a manifestat în nenumărate opere produse pentru națiunile străine de către artiști emigrați, în diferite țări din Europa, sau lucrînd chiar în Orient pentru rasele musulmane care și-au întins dominația asupra Asiei anterioare și asupra Asiei Mici. Daniil, arhitectul mormintului lui Teodoric cel Mare, din Ravena, a fost Armean. Bizantinii au incredințat restaurarea Sfîntei Sofii lui Tiridat, autorul frumoasei basilice din Ani. În arta arabă și în aceea a Persiei musulmane a existat o parte însemnată de colaborare armenescă. Cit despre Selgiucizii și Turcii otomani, monumentele lor ca și argintăriile, pietrele sculptate, faianțele sunt aproape în întregime datorite artiștilor și meseriașilor armeni.

H. Dj. Sironni

Din folklorul armean

Pasărea Sahak

Într'un articol apărut în revista „Ramuri” no. 1, an. XV, cu titlul „Asămănări și analogii între folklorul spaniol și român” d. Popescu-Telega face unele apropieri între credințele poporului nostru și ale poporului spaniol.

Între altele, se amintește legenda zidirii Escorialului și a punții din Toledo în legătură cu legenda mănăstirii de Argeș și cu alte legende asemănătoare.

Pentru acei cari se îndeletnicesc cu studii folklorice am crezut necesar să amintesc cele de mai sus și să traduc din culegerea de poezii și legende armenesti a domnului Frédéric Macler¹⁾:

„Pasărea Sahak”.

„De cum se desprimăvurează și toată vara, după apusul soarelui se aude un glas tînguios în valea umbroasă a viilor: Sahak! Sahak!..

„Nimeni n'ar putea spune de unde vine acest glas.

„În toată valea, ori încotro te-ai îndrepta auzi răsunetul aceluiași glas și, cu cit aștepti să se apropie, cu ațît el se depărtează, repetînd fără încetare aceiași plîngere tristă Sahak, Sahak!..

1. Petite bibliothèque arménienne, Paris 1911.

2. Tradusă de pe un text armean de Ioan Gazargjan, publicat în *Elementary modern armenian*, by Kevoork H. Gulian, London—New-York—Heidelberg, 1902, pp. 144-5.

Preotul, d^e Pettagian.

„Se zice că glasul acesta este plinul neîncetat al unei păsări legendare, care a fost odinioară ființă omenească.

„Era odată o mamă, o mamă plină de iubire, care avea un singur fiu, Sahak; un finăr blond, pe care îl iub'ea din toată inima. Și mama și fiul erau fericiți, foarte fericiți.

„Dar, vai, în acel timp, era obiceiul ca atunci, când se făcea un pod, pentru a împăca duhurile din apă, să se jertfească cea dintâi ființă omenească ce trecea pentru prima dată pe podul nou.

„Dacă nu se jertfia nimeni, atunci apele se infurtau și se grăbiau să răstoarne podul, cu unde le lor năprasnice.

„Blondul Sahak nu cumostea obiceiul acesta nelegiuit și plecă, într'un ceas rău, să vadă podul, de curînd ridicat și care era pe isprăvite.

„Vesel și fără grijă Sahak se încumetă să treacă podul și-l trecu, dar, vai, obiceiul era neînduplecat, și bietul copil fu jertfa nefericită a podului nou ridicat.

„Mama, neștiind de această grozavă nenorocire, așteptă întoarcerea fiului ei. Nu știa unde plecase. Il așteptă zadarnic; căci blondul Sahak nu se mai întorsese, și biata mamă, ca o nebună, începu să-l caute, alergînd încoace și încolo dar nu-l găsi nicăieri.

Cine știe cit timp mama rătăci prin munți și prin păduri căutînd și plîngîndu-și copilul iubit. Într'o zi, nu știu cum, ea făcu aripi și se ridică în văzduh. Și din clipa aceea ascunsă în negura nopții, ea își plînge soarta și-și caută încă iubitul copil, pe care fără încetare, cu glas trist îl cheamă: Sahak Sahak, Sahak!”

V. BRATULESCU

Mărunte

Articolele mărunte apărute în acest număr sunt scrise pentru revista noastră de către *d. H. D. Siroum*, redactor al revistei armene literare și artistice „*Nava-sard*”. Tot D-sa ne-a pus la dispoziție și clișeele pentru acest număr, cum și desennul care împodobește frontispiciul copertei.

*

Poveștile d-lui N. Iorga, publicate de curînd în limba franceză la Paris au fost traduse în limba armenească și strînse în volum.

Abonamentele la Universul Literar, Ziarul Științelor Populare și Veselia fiind cu premii se fac numai pe un an și costă 210 lei fiecare.

Inscripții din Bisericile Românei

BISERICILE ARMENEȘTI DIN BOTOȘANI¹⁾

— FRAGMENTE —

publicate de N. IORGA

1. De asupra ușii de intrare pentru femei:

* S'a clădit acest pridvor pe vremea lui Hagi-Oxendi, cu cheltuiala poporenilor din Botoșani, la leatul armenesc 1232 (1782).

2. De asupra ușii de intrare pentru bărbați:

* Biserica Sf. Marii, care fusese clădită cu vre-o 300 de ani în urmă, acum, cu atotputer-nicia lui Dumnezeu, s'a înnoit, lăsându-se (totuși) zidurile cele vechi (și adăogindu-se) cu turn și clopotniță, cu cheltuiala poporenilor din Botoșani, cu sîrguința cea mare a dumisale Ștefan Goilav, la 1826, Iunie 21.

3). Pe părătele d'innăuntru, spre miazăzi:

Această biserică s'a clădit din temelie în orașul Botoșani întru numele Sf. Treimi, cu cheltuiala lui Hagi Anton, fiul lui Oxenti Leon, pe vremea marelui patriarh chir Luca, catolicosul tuturor Armenilor, cu osteneala și stăruința preotului Melcon Treșu Buzatov din Roman, ca să fie această biserică pomenire pentru șapte rînduri de oameni din neamul său; 1795 Septemvrie 1.

4. Acesta e mormîntul odihnei preotului Iacov Șahanian, din Rusciuc, care a trecut către Domnul la anul 1798, Ianuarie 8.—Supt această piatră doarme Khudret, preteasa preotului Iacov Șahanian; 1797, Dechemvrie în 16.

5. Sahag Șahanian, care și-a închinat toată viața întru fala neamului. Ci voi cari întimplător treceți pe lângă mormîntul acesta, să ziceți: Dumnezeu să-l ierte; 1837, Martie 2. Ase-

1). Am avut înaintea mea buna traducere, pe care a binevoit să mi-o dea d. Iacobeanu, profesor de limba franceza la liceul din Botoșani. O steluță arată care sînt inscripțiile de la biserică. St. Marii Celelalte se găsesc pe părăteșii în cimitirul bisericii Sf. Treimi.

menea cu el, și soția sa, Hrip-sîma, care viața întreagă și-a petrecut-o cu cuviință și în liniște și împlinindu-i-se veacul, și a căpătat în moarte odihna.

6. Dumnealui Boghos Iacubenț. O deșartă slava acestei vieți, care ca o umbră piere d'innaintea ochilor! (Iată) Boghos Aga, slava țării sale, cel mai vestit din neamul Iacubenților, cunoscut la toate popoarele; care în vîrstă de 44 de ani, în ziua de Paști, a plecat către viața veșnică. De și moartea i-a pus stăpînire pe trup, ci numele lui cel bun a rămas fără de moarte; 1828, Martie 25.

* 7. Mormîntul Khatunei. Tre-cătorule, (iată) Khatuna, suflet bun, soția lui Moise din Erzerum, fata lui Măgirdum din părțile Răsăritului, și care a trecut din această viață în cea de veci la anul de la mîntuire 1799, Dechemvrie 10, în Botoșani.

* 8. Acest mormînt e al drept-

credinciosului Cristea Bolfosul, feciorul dumisale Ioan, negustor împărătesc¹⁾, înțelept și blînd, de neam bun, pururea milostiv săracilor; care a trecut din această viață la anul de la mîntuire 1802, Maiu în 25. El roagă pe trecători să spuie un Tatăl Nostru pentru el.

* 9. Venit am de la Tatăl și am intrat în lume; iarăși las lumea și merg către Tatăl. Aici este trupul unui sfințit slujbaș ce au fost al Domnului Isus, preotul Avedis, ce i s'au zis Barhudar, născut în orașul Similului (Ismail). A trăit viață curată și desăvîrșită, și a venit apoi la Botoșani, unde i s'a întîmplat sfîrșitul vieții, trecînd de aici la viața de veci; anul 1814, Fevruarie 14.

* 10. Mormîntul lui Hagi Mihail. Acest mormînt de odihnă este al bunului suflet Hagi Mihail, fiul negustorului Marcar, din Ținutul Păstunicului (în Armenia); care a trecut din această viață la cea de veci, cînd era leatul armenesc 1240 (1790) Ianuarie 14, în Botoșani.

1) „Negustor împărătesc” e negustor în slujba Sultanului, *gealop*.

Omul nu murea

Pe atunci mînnunată era lumea. Amurgurile n'aveau umbrele tristeței, nopțile nu erau împovărate cu frică și teroare, crivățul nu gemea jalnic, din piepturile mamelor nu se înălțau gemete.

Pe atunci zorile se îmbătau de trandafirii lui Mațu, pentru că domina renasțerea nesecată a primăverii și veselia. Bucuria înfloria pretuțîndeni, pe pămînt și pe ape. În vâlcele umbroase și pînă la orizontul maiestos.

Din cer, de pe pămînt, de pe cîmpurile înflorite și frunzișul zăvoaielor se desprîndea un suflu de paradis, umplînd lumea cu farmec și vrajă.

Dorul de viață izvora fără de zăgazuri din toate părțile și se revărsa. Ceva covîrșitor și misterios ră-

plia inima omului spre un punct depărtat și fără de margini, doruri tot mai noi și fragede prindeau aripi și-si luau sborul, ca doina copleșitoare a privighetorii, spre depărtările orbitoare ale aurorei, spre frumuseți fără nume și în veci neînțelese.

Oboseala nu era, desnădejdea ruinatoare și amărăciunea fără de de leac erau necunoscute lumii.

Moartea nu exista pe atunci.

II

Florile printre ierburi, fluturii pe mărăcini și toate privirile omenesti erau frați și surori cu luminile ce dorm și se trezesc pe albastrul adînc al cerului.

Toropeala morții nu se gălășluia

pe pleoapele lor, iar ghiare nu săpau ochii lor luminoși.

Pomii, din cuiburile de pe ramurile lor revărsau o muzică eterică și dulce împreună cu frunzele lor parfumate; mieluseii pajisilor verzi ale colinelor inverzite pășteau voloși, de pe coperișurile satului, cocosi rățăcieau săltăreți, bățindu-și aripile și slăvind cîpele zilei și un soare cald, care își scăldase razele în miere, se cobora în jos, aducînd cu el liniștea, voluptatea și suavitățile.

Pentru că nu muriau nici pasările cerului, nici mamele înainte de copii, lor și nici copii, odată ce se nășteau.

Satele și orașele n'aveau cimitire și pămîntului îi era necunoscut gustul cărnii omenestii.

Pe atunci buzele nu suferiau de sete fericirii și nu se dea omul, ca acum, lângă fîntina tristetei și nu gemea, cu fața între minți, văzîndu-și imaginea turbure în valurile turburii.

III

În viața aceasta misterioasă, căminurile erau pline de binecuvîntare, anul, de tineretă magică; fructele nu se isprăveau prin culesul lor, grădinile nu se vestejiau îmbătrînind în trei anotimpuri. Prin peșteri și în scorburile stucilor se îngrămădia miera sălbatecă și topindu-se, se revărsa în vale; și se spunea că de la izvoarele fîntinelor țșnia odinioară lapte de căprioară. Eufratul era plin de solzi de aur iar valurile lui răspîndiau dealungul țărurilor ce le parcureau aburi parfumati de vrajă. Păsările, îmbătate de voluptate, se înălțau în picuri în văzduhul ce resunau de trilurie lor divine. Și pe sub bolta această fantesistă, parfumată, eterică și plină de armonie veniau în josul apei, înnotînd, niște goale cu sînurile la suprafața apei, șagănice; pe cînd țărurile inverzite își întindeau bratele lor de crini plini de rouă, spre a a atinge golciunea naiadelor, își întindeau buzele ca să sărute frăgezimea timpriilor lor pasionate.

Se zice că mamele își alăptau copiii șapte ani și că porumbițele își hrăneau cu lapte puii.

În fine plutea un vis dumnezeesc țegănînd lumea, amestecîndu-se cu viața, umplînd toate inimile. Nu era moarte, nu era moarte...

IV

Era într'una din zilele rare ale acelei lumi fericite. Un bătrîn, pe o cîmpie ale cărți lanuri, încă verzi, aveau pe alocuri spice galbene, se juca cu copiii, vesel, nepăsător și cu uitarea de sine a prunetilor.

Pentru că omul care îmbătrînea, cu părul alb cu barba albă, n'avea nici încrețituri pe față, nici dungii pe frunte; picioarele nu-i stăbeau și nici nu-i tremurau brațele. Forțele lui rămîneau proaspete, iar vigoarea tînească intactă. Viața nu era decît o perioadă care se întorcea înapoi și în tineria. Dedeșubtul părului alb mijtau cel negru, pielea veche, căzînd ca mătreața, ceda pieii fragede, și, într'o bună zi, bătrînul, trezindu-se, se găsea copil. Bătrîneția, înaintînd, se ducea să se topească în dimineața născînd a vieții. Durerea nu locuia, ca acum, în fundul oaselor și nici tristetea nu se strecura prin vine. Frica morții nu alerga după om odată cu umbra lui și nu-l prigonია.

Bătrînul juca arșice cu un cîrd de copii desculți, cu părul creț rîzînd și zglobiu. Bezele coborîseră din cuiburile lor, fără a se teme de ei. Vrăbiile veniau să se așeze pe capetele copiilor și umerii bătrînului. Vite roșii, negre, peștrițe pășteau în liniște, mirosînd iarba, smuncinîndu-se spre a o rupe de la rădăcină. Bivolii, tolniți la umbră, în apa răcoroasă, rumegau cu mișcări domoale, aruncînd priviri lenese, nepăsătoare asupra celor ce-i înconjurau și a împrejurimilor.

Și, iată, de odată se auziră în văzduh bătaii de aripi și din sferele necunoscute de sus o fîntină se lasă pe cîmpie, se opri pe dîmbul din apropiere și chemă pe bătrînul care se juca cu copiii. Copiii își urmau jocul.

— Vino, bătrîne, zice apariția cu aripile albe, pe umerii căreia filia o purpură acoperindu-i trupul.

— E hotărît, continuă el, ca trupul tău să aibă ani numărați și să moară după aceea, după cum vor muri după tine toți oamenii cari au apărut pe lume sau care vor mai apărea.

— Dar ce-i moartea repetă bătrînul cu curiozitate și naiv?

— Moartea, urmă necunoscutul, cu un suris trist, e un somn, în care, dacă închizi odată ochii, nu-i mai poți deschide; e o noapte întunecată pentru vecie, unde nu se a-

rată nicio auroră, unde nu pătrunde nicio rază de lumină. Cînd vine moartea și te îmbrățișează, soarele acesta cald, lanurile acestea frumoase, arborii aceștia cu foșnetul lor, norii aceia cu trupuri de crini ce tremură pe albastrul depărtat al orizontului toate vor rămînea aici la locurile lor, pentru alții, iar ție îți vor lipsi și nu le vei mai vedea.

Bătrînul se cutremură și fu cuprins de o neobișnută turburare.

— Imi spui lucruri ciudate și crude, zise el, căci e oare cu puțință și cum să mă mîngîiu la gîndul că soarele va rămînea la locul lui cerul în splendoarea lui, că păsările vor zburda cîntînd, iar colinele vor continua să fie acoperite cu vie și livezi și că eu voi muri ca să nu văd toate acestea... Dar care este pricina, intrucît deasupra satelor se va înălța din nou fumul hornurilor, copiii mei, iubiiții mei rudele mele vor rămînea aici, și se vor bucura singuri de toate acestea; numai eu nu voi fi în mijlocul lor... De ce? De ce?

— Mi s'a spus că omul e mic, dar năzuințele lui sunt infinite; mi s'a mai spus că asemenea cu rîurile cari curg neîncetat și ale căror izvoare nu seacă, așa și inima omului are nenumărate izvoare și artere din care dorul și năzuința izvoresc fără de socoteală. Vreau să mor, dar cauza nu o știu nici eu.

Bătrînul își lăsă domol capul pe piept și apoi, ridicîndu-și ochii, ca și cînd moartea ar fi fost lângă dînsul, privi încă odată în juru-i. Frumusețile străluciau în juru-i cu un farmec etern și mai mare. Fieea era fermecătoare și răspîndia din bielsug bucuria vieții.

— După moarte-mi să devin, dar să am un ochiu, care să vadă. Să fiu iarba aceasta, dar să-mi port inima cu mine. Să fiu ghimpele acestei mărăcinii, dar să-mi păstrez limba care să poată vorbi numai cu iubiiții mei.

După moarte-mi să deviu cea mai mică insectă a cîmpului, dar iubirea mea, dorurile și simțimintele mele să-mi rămînă mie și să mă pot bucura de lume din colțisorul meu.

Ochii bătrînului se umplură de lacrimi.

Pe fața necunoscutului se iasa o umbră de tristete. Și el la rîndu-și privia natura. Și, de și venit din sferă cerească, străin de alte orizonturi, simția delicile mediului cel înconjurător, simția că și inima lui împăr-

tăseste dorința puternică și triste-
ta bătrînului.

Se făcu o clipă de tăcere, pentru
că bătrînul plîngea. Necunoscutul
părea cufundat în gînduri.

În fine, ființa înaripată, care avea
părul negru și undulat de fecioară
și buzele de foc, își lăsă aripele ce-i
atîrnau de-a lungul trupului, ca doi
nori albi, privi odată cerul și zise:

— Bătrîne, ca o ultimă grație și
cosolare, s'a hotărît ca tu însuți
să-ți fixezi anul de viață ce vrei să-
i trăiești. Alt nimic să nu mai ceri,
căci nu-ți va da. Spune-mi, acum,
cît vrei să trăiești?

Bătrînul nu grăia, căci cu soco-
teala anilor și veacurilor cît timp
putea să cîștige din nemurire? Din
imensitatea mării cîtă apă poate să
prînză palma unui copil?

— Grăbește-te, bătrîne, anunță
necunoscutul, timpul meu e scurt,
iar aripile mele nu sunt obișnuite
să rămîină în tîlîină îndelung. Uite,
vifa păroasă ce paste colo, va servi
ca măsură dorințelor tale. Pune-ți
mîna pe spinarea ei și cîți peri vei
putea cuprinde supt mîină, atîți an
vei mai avea de trăit.

Dar, vai! Dorința pătimasă a vie-
ții îl pierdu, căci bătrînul se întin-
se cu întreg trupul pe vîifă. Da-
mîinle ce-l rămăseră atîrnate în
aer nu putură prîinde în palmă
nici măcar un fir de păr.

VI

Necunoscutul, care era solul dă-
ruitor de viață, redeveni îngerul
ce la sufletele.

Își luă cu tristetă sborul în cer
ca un uliu și cu iuțeala fulgerului.

În urma lui, luminile păliau, se
turburau, doliul atîrna ca o perdea
din cer. O amărăclune ciudată su-
fla de pretutîndeni, așezîndu-se, ca
praful, peste tot.

Din ziua aceia, nopțile fură prîn-
se de frică și țeroare. Verdele spe-
rantei și a tot ce mijeste și e verde
a fost mușcat de o limbă de șarpe.
Fluviile se adînciră, iar apele luară
culoarea rugîinii.

Pasările începură să cînte triste-
ta.

Colorile se întrîstără, luminile se
întrîstără și ele, iar pretutîndeni
domnia tremurul morții.

VII

Bătrînul murise.

Și viața fu destinată să fie așa,
cum o trăim noi, pînă la vîrsta în
care trăise și murise bătrînul.

Omul muri, dar dorul lui de via-
ță rămăse nemuritor.

Copiii cari se jucau se apropiară
de trupul lui și mirosul morții pă-
trunse și în sufletele lor. Și de a-
ceia pînă și copiii de azi au grija
nestatorniciei duratei vieții și fri-
ca sfîrșitului ei palpită în inimile
lor.

În interiorul acestei epoci necu-

noscute, firea e închisă în frunta-
riile inextricabile, iar Moartea
domină agitîndu-se din toate
ghiururile, dela Miazăzi și Miază
noapte, dela Răsărit și Apus.

Rupen Zartarian

Rupen Zartarian este cel mai
bun stilist al prozei armenice con-
temporane și fost deportat și masa-
crat de Turci în 1915.

Două festivaluri armenesti

Armenia, cîntecele și poezia sa populară

— Conferința d-lui profesor N. Iorga —

La 20 Iunie a avut loc la Ateneul
Român un frumos festival armenesc,
organizat de d. *Leon Eghisarian*,
muzicant armean așezat la Paris,
absolvent al Conservatorului Natio-
nal de muzică și declamație din Pa-
ris.

Festivalul a fost deschis prin con-
ferința d-lui prof. *N. Iorga*, care a
vorbit despre „Armenia, cîntecele și
poezia sa populară”. D-sa a început
prin a arăta că dinstinsut propagan-
dist naționalist armean, care este d.
Eghisarian, dorînd să facă cuno-
scute și publicului românesc como-
rile de poezie și artă ale nației sale
s'a adresat d-sale, rugându-l să vor-
bească despre acest popor.

Și a primit din două motive. În-
tăiu, dacă acest popor n'ar suferi ce
suferă azi în plin sec. XX-lea, spre
rușinea omenirii, n'ar vorbi. Toate
națiile interesează în ceia ce ele
au caracteristic ca ideie, frumuseță,
virtute, dar înaintea lor interesează
acelea care suferă.

Al doilea, a primit să vorbească
fîndcă-l interesează în deosebi
națiile care au legătură cu noi. Și
dintre conlocuitorii noștri de altă
naționalitate are respect mai mare
pentru cei mai vechi și cei mai
buni.

Dar Armenii sînt colaboratorii,
creatorii ai principatului Moldovei,
care s'a întemeiat și din puterea su-
fletească a unui popor în plină vi-
goare și dezvoltare, dar și din cauză
că pe la noi Armenii creaseră un
mare drum de comerț, ce lega Cafa
Crimei — armenescă, — azi Teo-
dosia sau Feodosia, cu Cracovia și
alte centre comerciale ale Galîției.

De altfel tot Armenii au dat viață
și valoare de comerț Cracoviei, încă
de prin sec. XIV-lea, supt regele
Cazimir.

Armenii dela noi sînt din trei e-
poci. Unii veniți prin sec. XIV-lea,
pela 1300 și ceva, și formînd cele mai

vechi colonii, cum sînt în orașele
din Nordul Moldovei: Iași, Roman,
Botoșani, Suceava, unde au biserici
frumoase și poartă nume românești
ca Varzaru, Pruncu, Țăranu, etc. La
biserica din Botoșani se găsesc inscrip-
ții de o poezie foarte aproape
de natură și care apare ca un ră-
sunet al poeziei persane.

Alții veniți după 1700. Armenii
din Ardeal sînt din prima epocă
și au venit din Moldova. Astfel
avem pe cei dela Gherla și Ibas-
falău, unde se aîdă o mare bise-
rică, dar prefăcută în stil iczuit,
căci Armenii de aici sînt uniți
cu Roma.

Cînd au trecut în Ardeal, pen-
tru negoț, nu din cauza unor rari
persecuții, cum a fost aceea exerci-
tată de Ștefan-Vodă — poreclit Be-
licanle —, ei au dus acolo o moș-
tenire de obiceiuri și nume romă-
nești cari se simte încă. Au fost
conduși de Axintie Vărzărescu.
Apoi la Viena se găsesc Mechita-
riștii cari, ca și Armenii din in-
sula San Lazzaro degli Armeni,
lingă Veneția, au jucat un mare
rol și cultural.

La noi Armenii au avut în toate
ramurile vieții publice un rost in-
semnat, așa încît n'au nici un mo-
tiv să li fie rușine de originea și
naționalitatea lor.

În cece privește trecutul isto-
ric al Armenilor în general, d.
Iorga arată că au fost trei Armenii.

Una, cea mai mare și mai veche,
care a avut o mare misiune po-
litică, a fost aceea de supt Caucas.
Ea a stat alături de Bizanț și s'a
menținut, cu toate că a fost at-
tacată și lovită cu putere. Ba a
dat numeroase personalități con-
ducătoare Bizanțului, cum e Îm-
păraul Ion Timisches, din seco-
lul al X-lea. Și e un mare merit
al poporului armean că, pe vre-

murile acelea, cînd se creștea și trăia în ideia universalității, el și-a păstrat cu îndrăjire personalitatea lui. Civilizația pe care a dezvoltat-o Armenia aceasta poate sta alături de aceea a Bizanțului. Literatura de cronici, traduse în franceză de Langlois, literatura poetică, care s'a dezvoltat de asemenea, după cum ni-o arată culegerea admirabilă a d-lui Ciobanian, un om de credință față de naș a sa și de talent, precum și cea ce a dat în românește d. Avach an dela Cetatea-Albă, arta la fel cu cea bizantină, toate aceste produse ale spiritului, care stăteau alături de acele ale Bizanțului, pe care-l concureau chiar, dovedesc la Armeni mijloace sufletești cu totul deosebite și pe lingă aceasta mințria de a le întrebuița.

A doua Armenie e pe jumătate franceză, feudală. Rivalitatea bizantino-persană i-a deslocuit pe Armeni din țara lor, îndemnându-i să se scoboare spre Marea Mediterană, unde cad în brațele Francilor cruciați, înființînd astfel colonii în Ss, Pîlgera, din Munții Taurului și de pe țărmii Mării. Această Armenie resimte în toată activitatea și organizarea ei de influența Apusului, dela care primia și regi, cum a fost Petru de Lassignan, cuceritorul Alexandriei. Leon de Lusignac și alții.

Literatura devine o literatură de trubaduri. Același cavalerism, aceleași omagii către doamna visurilor, aceleași cîntece eroice, în fine un capitol de Occident pe coastele Mediteranei răsăritene e întreagă această producție a spiritului.

A treia Armenie în sfîrșit este Armenia timpurilor noastre. Sfășiat strivită în picioare, batjocorită; distrusă de șuvoaiele turcești, înșelată de Ruși. Literatura ei este dominată de o notă de jale adîncă și zguduitoare. Armenia veacului al XIX-lea n'a mai cunoscut speranța în Vierii decît în pribegii sau naționalistii ei fanatici; a cunoscut însă pe umilul cîntăreț popular în care se întilnește toată aroma poeziei vechi, cum e de exemplu Givani, cîntăreț apostolic prin însăși priveliștea înfățișării lui sărăcăcioase.

D. profesor Iorga încheie amintînd apelul făcut umanității cu prilejul războiului celui mare, cînd s'a aruncat principiul că orice nație are dreptul de a trăi liberă pe pămîntul moștenit dela strămoșii săi.

Diplomația o fi avînd interes și poate să-l uite, dar națiile nu căci ele l-au primit în instinctul și cu

getarea lor. au singerat pentru el, și de aceea noi putem ridica glasul azi pentru Armenia singerindă, batjocorită, spunînd: dacă principiile nu-s pentru a înșela popoarele mici, atunci Statele mari au datoria de a înlesni Armeniei refacerea ei.

Să ne ajute Dumnezeu să vedem această nație stăpîna pe pămîntul pe care singură are dreptul. au fost ultimele cuvinte mișcate ale d-lui Iorga.

Au urmat recitări de d-na Sadoveanu din poezia mai nouă și cîntece armenesti executate de corul societății „Cîntarea României”, supt conducerea excepțională a d-lui Eghasarian, și soluri de d-na Băicoianu.

Al doilea concert

Al doilea concert al maestrului Eghiasarian, dat Simbătă, 27 Iunie la Teatrul Popular, a fost precedat de conferința d-lui profesor Ion San-Giorgiu, despre: „Armenia. literatura și arta ei”.

Conferențiarul se scuză de înlocuirea ce o face d-lui prof. N. Iorga, care fiind reținut n'a putut veni să vorbească după cum se anunțase.

D. San-Giorgiu a arătat epocile în care Armenii s'au așezat în ță-

riile românești, pătrunzînd mai întău în Moldova, apoi în Ardeal, și în timpul din urmă în orașele din Muntenia.

Remarcă influența Armenilor în comerț, agricultură și rolul ce l-au jucat ei în viața noastră socială.

Literatura Armenilor se poate împărți în patru faze. La început a fost o literatură orală, epică, ce evoluiază cu vremea, cuprinzînd în întregime manifestările spiritului uman.

Secolul al V-lea e secolul clasic cu caracter religios și mistic. Poezia aceasta ca și cea de mai tîrziu respiră căldura Sudului.

Poesia lirică a sec. al XVIII-lea apare supt o nouă înfățișare. E poezia epigonilor. Sînt tratate toate genurile și motivele de poezie.

Din poezia aceasta transpiră accente și imagini din poezia biblică și cea europeană. E un amestec de misticism și sensualism sănătos.

Vorbitorul termină cu o scurtă privire asupra literaturii actuale a Armenilor, în care se reflectă suferințele lor îndurate din cauza vitregiei vremurilor.

D-na Marietta Sadoveanu a declarat mai multe bucăți poetice armenesti, după care a urmat concertul.

V A D U V A "

de ERVANT ODIAM

Pe poteca pietroasă, accidentată, ce duce spre munte, oboșită și istovită, cu un copilăș în spinare, cu unul în brațe și împrejurii atrinși de poalele rochiei alții trei cari erau destul de măricei spre a putea suporta acest drum, mergea Hăigamuș de vreme îndelungată.

Un vînt rece de Decembrie sufla din vîrfurile muntelui ca și cum ar fi vrut să gonească fără de milă grupul ce se îndreaptă spre el. Spaima și dezastrul însă fuseseră intratita de îngrozitoare și goniseră pe Hăigamuș spre drumul muntelui încit, fără a da importanță la amenințarea vîntului continua spinosul urcăt.

Zăpada căzuse din bielșug, vîntul din ce în ce mai rece pătrundea și înțeșta picioarele goale a văduvei. Însă ea umbla într-una, nu cu speranța de a ajunge undeva, ci mai mult cu încăpăținarea de a fugi din aceste locuri...

Jos, în depărtare, ruinele satelor supt uriașa zăpadă păreau niște catacombe albe, și o panglică ver-

zuie, riulețul înghețat, cu o imobilitate răutăcioasă încunjura aceste ruine.

— Unde mergem? Cînd vom ajunge? întrebau din cînd în cînd copilășii ce mergeau în jurul ei tremurînd și ridicînd capetele lor speriate.

— Nu știu...

Și, gîtînd, tremurînd de frig, grupul continua urcușul, fugărit de dezastru și gonit de vînt.

— Ni-e foame, mamă...

— Umblați...

Nu, nu mai puteau. Chiar era prea mult de cînd umblau acști micuți. Întinericul începuse să se întetească și nici nu era vorba de ajuns undeva...

Copiii se înghesuiră împrejurul mamei lor, îmbrățișîndu-i pieptul, brațele și picioarele, așteptînd în zadar căldura corpului ei înghețat

1) Ervant Odian, cel mai mare umorist contemporan al Armeniei, care a fost deportat în 1915 de către Turci. O carte a sa contra socialismului a fost tradusă în mai multe limbi europene.

și, tremurînd speriați, o întrebare.

— Spune, pînă cînd vom fugi? De ce am lăsat locul nostru? De ce ne fugăresc? N'e foame, suntem oboșiți, ne prăpădim... De ce? De ce?

Atunci Haigamuș, sărutînd pe toți în parte, spuse...

— Colo, jos, am fost stăpînă, însă acuma sunt prădată. Brațele-mi nu mai au brățări, nici urechile-mi cercei și nici gîtu-mi salbă. După atîtea chinuri mă simt hidoasă, d'aci 'n colo chiar în ochii mei sunt o fință josnică: nu mai vreau să rămîn, nu mai vreau să mai fiu... Ajunge... Sunt oboșită, sunt desgustată.

— Ni-e foame, ni-e frig, strigau copiii implorînd.

— Nu mai am pine, nu mai am haine, nu mai am nimic.

— Ah, murim.

— Nu mai am...

Copiii, chinuți și 'nspăimîntați, ridicară ochii, priviră spre Haigamuș. Fața ei rece și uscată semăna a unui spectru înspăimîntor. Pe părul ei zăpada înghețată atrîna în jurul capului și a frunței în formă de șerpi argintii... Hidoasă și înspăimîntătoare era ea.

— Mă doare, dar nu mai am nimic a vă da, continuă Haigamuș, nici pine, nici haine, nici adăpost și nici măcar o rază de speranță... Nenorocirea e prea mare, răutatea

prea puternică. Nu mai vreau să aștept, nu mai vreau să sper, sunt oboșită. Să vină sfîrșitul, să vină sfîrșitul, marele și eternul sfîrșit... Moartea să vină asupra mea și a voastră, asupra noastră a tuturor.

Atunci copilașii încapăținați și revoltați din nou își ridicară capetele lor.

— Nu, nu vrem să murim,

— O, nu refuzați, nu pingăriți și nu profanați putința și liniștea mormintului. Aco'o veți scăpa de a mai fi obiectul prigoanei și al milei.

— Nu, repetară copiii, nu vrem să murim. Vrem să trăim. Vrem să-ți spalăm picioarele însingerate, să-ți închidem și să-ți tîmăduim rănile tale, pînă ce vor dispărea urmele lor. Cu sărutările noastre să încălzim și să redăm viață trupului tău înghețat. Să te reimpodobim cu brățări, cercei și salbe, să ștergem zăpada de pe părul tău. Să te reimbrăcăm cu rochii brodate și cu mătăsuri împodobite... Și intratit să iubim, ca tu să devii mai fragedă, mai incîntătoare și mai atrăgătoare...

„Și copiii cu un avînt de ne descris îmbrățișară pe Haigamuș strigînd.

— Să trăim, să trăim.

Traducere de Bergi

lida stabilitate a averii agonisite.

Dar chiar înainte de răsboiu toți economiștii erau de acord în a considera stabilitatea averii drept un mit și a susține că, dacă ea nu-i împropătată, alimentată de muncă, în citeva generații Statul o absoarbe. Astăzi e limpede pentru oricine trecerea dela valori de stabilitate la valori de mișcare.

Cînd astăzi vedem accelerarea ritmului de transformări sociale, de invenții practice, de descoperiri științifice, mode artistice, actualități literare, înțelegem ușor descărajarea forțelor de conservare. Chiar politica, socotită pînă acum arta prevederii, a devenit arta viziunii imediate și fără anticiparea viitorului. Cei cari dela 1918 încoace au tratat în congrese cu Englezii, au putut constata că o parte a forței lor provenia din refuzul sau incapacitatea lor de a-și înfățișa un alt plan decît durata generației actuale.

Iar în literatură burghezia și capitalul ei dispar înaintea omului de schimb și valizei sale. „Totul conspiră, și mai întiu el însuși, a face de invidiat pentru scriitor acest ideal: să reprezinte moda și să reziste zece ani. Că 'n urmă și înainte este întunericul, nu contează! Avera în mișcare înlocuște și aici averea agonisită“.

Literatura străină

Nouvelle Revue Française. Réflexions sur la littérature. — După René Johannet, Georges Valois și Abel Hermant, Albert Thibaudet este cel mai recent — dar probabil nu ultimul — care se avîntă într-o discuție pasibilă de atîta lungire cum e „chestiunea burghezului“. Extragem și rezumăm observațiile importante.

Trecînd rîpede asupra capacității de producție și economie, dar în același timp și a incapacității politice — ambele afirmate de Valois, — Thibaudet se referă la o chestiune precisă de fapt, care din planul politic și social trece pe cel literar, și se 'ntreabă: în ce mină ne aflăm noi în burghezie?

A porni cu ferocitate contra burgheziei ca Daumier și Flaubert n'ar mai avea haz. Definiția flaubertiană că „burghez este oricine cugetă în mod inferior“ este foarte deblă. Cînd a creat un mic burghez în carne și oase ca Homais sau un mare burghez ca Dombreuse, el a simțit burghezia nu ca

un fel de a gîndi, ci ca un fel de viață.

„Și, dacă burghezia este un fel de viață — ceia ce merge mai adînc spre rădăcina lucrurilor —, atunci un Flaubert, un Barrès, un France, noi înșine figurăm în burghezie, indiferent dacă ne place ori nu, sau în orice caz ar trebui să lămurim ce ne face să tîgăduim aceea“. Și acum, ce'nseamnă a trăi burghez? Și: trăim din ce în ce mai mult, sau din ce în ce mai puțin burghez?

Noțiunea burgheziei aproape se confundă cu aceia a averii agonisite, și aspectul ei cel mai clar este posibilitatea individului de a trăi din rentele sale. Filosofia naturală a averii agonisite este tradiționalism; dacă însă burghezul francez de astăzi este un foarte moderat tradiționalist, aceasta se explică prin faptul că această filosofie este prea scurtă, și apoi e greu să separăm de inteligență acest ferment: dorul de aventură.

Așa că felul de viață propriuzis burghez s'ar putea defini astfel: o libertate de inteligență asigurată de restul greutăților și bazată pe so-

BIBLIOGRAFIE

Au apărut:

■ George Mihail Zamfirescu, — *Flamura Albă*, chipuri și suflète, prinse în virtutul morții. (Editura „Icoane Maramureșene“, Satu-Mare), lei 20.

■ George Mihail Zamfirescu, *Cuminecătura*, comedie tragică într'un act, (Editura „Umanitatea“, București), lei 15.

Universul Literar

Cuponul Nr. 12.

Strângeți complet aceste cupoane și veți lua parte la premiile „Universului“ printre cari 2 CASL și 2 VILE.

— Tragerea în toamnă. Citiți în „Universul“ lista premiilor.